

BUDAY ÁRPÁD SZÜLŐFÖLDJÉNEK SZEREPE MUNKÁSSÁGÁBAN

SAS PÉTER

Buday Árpád (1879–1937) Pósta Béla régészeti iskolájában formálódott az egyik legkiemelkedőbb múzeumi szakemberré. Mestere halála után megbízást kapott Pósta munkásságának folytatására, a kolozsvári egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetének, valamint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának vezetésére. A kolozsvári egyetem elvétele, a kisebbségbe jutott magyarság helyzete ellehetetlenítették működését, ezért 1924-ben Magyarországra távozott. Haláláig a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem tanáráként és az Archaeologiai Intézet vezetőjeként tevékenykedett. Lélekben soha nem vált meg szülőföldjétől. Erre utalnak a kutatási és a publikálási témaválasztásai, ezt igazolja a kiterjedt levelezése, különösen egyik legjobb barátjával, Kelemen Lajos levéltáros-történésszel folytatott írásbeli diskurzusa.

Kulcsszavak: kolozsvári régészeti iskola, Érem- és Régiségtár, szegedi egyetem, erdélyi szülőföld, levelezés

Keywords: archaeological school of Cluj, Collection of Coins and Antiquities, University of Szeged, Transylvanian motherland, correspondence

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója, Pósta Béla régészeti iskolájában¹ formálódott tanítványainak az a kis csoportja, mely a későbbiekben meghatározójává vált az erdélyi régészeti kutatásoknak, és folytatta mesterének az erdélyi múzeum alapítóinak szellemében elkezdett céltudatos feltáró, gyűjtő és feldolgozó munkáját. A szigorú feltételeknek megfelelték körébe tartozott az önmagát „triász”-nak nevező társaság, mely Kovács István,² Roska Márton³ és a fiatalon az első világháborúban elesett, oroszlankörmeit éppen csak felmutatni tudó Léty Balázs⁴ hármását jelentette. Arra következtethetünk a „triász”-nak szóló Buday-dedikációk alapján, hogy a hármas negyedik tagjának maga Buday Árpád tekinthető,⁵ aki 1899. október 1-től gyakornokként, 1901. július 1-től megbízott, 1904. szeptember 1-től egyetemi tanársegédként, 1905. április 1-től osztályarcheológusként (1. kép), 1906. november 3-tól beosztott középiskolai rendes tanárként két évtizedig dolgozott mentora, Pósta Béla keze alatt (4. kép). Az 1903. október 1. és 1904. szeptember 30. közötti időszakban a kolozsvári m. kir. 21. honvéd gyalogezredben egyéves önkéntesi szolgálatát teljesítette.⁶

¹ Tudományos munkásságának összegzését lásd FERENCZI 1999, 56–63.

² Kovács István (1880–1955) régész, numizmatikus. A kolozsvári egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetének és az Érem- és Régiségtárnak a munkatársa. Hadifogsága utáni maradandó betegsége miatt ásatást nem folytatott, feldolgozó és oktató munkássága a jelentős. Halálakor Kelemen Lajos nekrológban búcsúztatta (KELEMEN 1956).

³ Roska Márton (1880–1961) régész. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának munkatársa. 1913-tól a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem ősrégészet magántanára. 1920 és 1927 között az Erdélyi Kárpát-Egyesület igazgatója. 1938 és 1944 között a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, majd 1945 és 1949 között a szegedi egyetem tanára (VINCZE 2005, 8–14).

⁴ Léty Balázs (1888–1914) régész, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának segédarcheológusa. A 21. honvéd gyalogezred hadapródja, az első világháborúban esett el (PÓSTA 1915).

⁵ Az elnevezés BUDAY 1916a és BUDAY 1916b dedikációiban olvasható: „A triásznak a Negyedik” (B. Á. HA.)

⁶ B. Á. HA. 063.093. Szolgálati és minősítési táblázat Dr. Buday Árpád ny. r. tanár részére.

1. kép. Buday Árpád, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának osztályarcheológusa. Kolozsvár, 1905 (B. Á. HA.)

Fig. 1. Árpád Buday, department archaeologist of the Collection of Coins and Antiquities of the Transylvanian National Museum. Cluj-Napoca, 1905

A körön belülinek érezhette magát Kelemen Lajos,⁷ Herepei János,⁸ Ferenczi Sándor⁹ és Sándor Imre¹⁰ is. Professzora könnyen alakítható és fejleszthető, rátermett tanítványt kapott Buday Árpádban, akinek személyiségét a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban Herepey Károly¹¹ és Bodrogi János,¹² a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen Márki Sándor,¹³ Szádeczky-Kardoss Lajos¹⁴ és Vajda Gyula¹⁵ egyénisége alakította. Pósta Béla nyomdokában járva egész életében azt vallotta, hogy „Erdély magyar múltjának emlékeit minden erőnkől meg kell menteni”.¹⁶ Buday római felirattannal és Erdély római kori emlékeivel foglalkozott. Fő kutatási területe a római *limes* vizsgálata volt. Szakmai elhivatottságára jellemző, hogy 1909 őszén a németországi *limes* 550 km hosszúságú vonalát gyalog járta be, miközben tanulmányozta a környéken fellelhető harminc múzeum régészeti anyagát is.¹⁷

A szerencsésen megindult szakmai munkálatokat az 1916-os román betörés zavarta meg, Erdély 1918-as megszállása és annak hosszú távú következményei ellehetetlenítették őket. A román csapatok elsőként Gerescu dandártábornok vezetése alatt 1918. december 24-én délelőtt vonultak be Kolozsvárra.¹⁸ A román közigazgatás bevezetése után erődemonstrációkat tartottak. Ennek során a VI. hadtest hadbírósa az állam biztonságának

veszélyeztetésével vádolta meg Buday Árpád és Roska Márton egyetemi magántanárokat, továbbá Manz Albert múzeumi rajzolt. A vádirat szerint a tanár urak a román állam biztonsága szempontjá-

⁷ Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros, történész. 1902 és 1908 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa, 1918-ig a kolozsvári unitárius gimnázium tanára, majd az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának munkatársa, 1940-ben múzeumi és levéltári főigazgató. 1908 és 1921 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület rendes, formai okokból 1927-ig helyettes titkára. 1938-ban az MTA külső tagjává választották (SAS 2009, 21–46).

⁸ Herepei János (1891–1970) művelődéstörténész, muzeológus. 1914-től 1923-ig az ENM Érem- és Régiségtárának segédarcheológusa. 1938-ig a Minerva Irodalmi és Nyomdai Rt. tisztviselője, majd főkönyvelője. 1938-tól 1945-ig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (SAS 1999).

⁹ Ferenczi Sándor (1894–1945) régész. 1912-től a kolozsvári Egyetemi Könyvtár gyakornoka, 1920-tól 1941-ig az egyetem ókortudományi intézetének gyakornoka, tanársegéde, majd adjunktusa. 1941-től az ENM tisztviselője (RMIL 1981b, 573–574).

¹⁰ Sándor Imre (1877–1930) tisztviselő, szerkesztő. A *Genealógiai Füzetek* családtörténeti folyóirat alapító főszerkesztője, a kolozsvári Magyar Jelzáloghitelbank tisztviselője (RMIL 2010, 52–54).

¹¹ Herepey Károly (1817–1906) régész, geológus, a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium tanára, az ásvány- és kőzettani gyűjteményének rendezője (ERDÉLYI 1906).

¹² Bodrogi János (1869–1954) tanár, amatőr régész. 1893-tól 1934-ig a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium történelem-földrajz tanára, a természetrajzi és a néprajzi gyűjtemény őre (RMIL 1981a, 254–255).

¹³ Márki Sándor (1853–1925) történész, egyetemi tanár. 1892-től a kolozsvári, majd 1921-től a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem tanára. 1896–1897-ben a kolozsvári bölcsészeti kar dékánja, 1914–1915-ben a kolozsvári egyetem rektora (RMIL 1994, 473–474).

¹⁴ Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész, egyetemi tanár, az EME titkára, az Erdélyi Kárpát-Egyesület Kolozsvármegyei osztályának elnöke. 1891-től a kolozsvári egyetem oktatója, 1921-től a szegedi egyetem Magyar Történelmi Intézetének a vezetője (KNIEZSA 1936).

¹⁵ Vajda Gyula (1843–1909) művelődéstörténész, a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem tanára, a kolozsvári piarista rendház főnöke és a kolozsvári római katolikus főgimnázium igazgatója (BIRÓ 1942).

¹⁶ PÓSTA 1914, 33.

¹⁷ Eredményét lásd BUDAY 1910.

¹⁸ APÁTHY 1920, 172.

ból káros közleményeket fordítottak le Manz Alberttel, azután ezeket legépeltették és sokszorosították.¹⁹ Az ügyész a katonai büntető törvénykönyv 2. függvényének 56. szakaszára hivatkozva halálos ítéletet kért rájuk, ennek ellenére mindhárom vádlottat – Roman Valer védőügyvédnek köszönhetően – felmentették.²⁰

Ebben a történelmi helyzetben hunyt el mestere,²¹ aki az általa megteremtett és igazgatott intézet további vezetését egyedül Buday Árpád személyében látta megfelelőnek. Három nappal Pósta Béla halála (1919. április 16.) után meg is kapta kinevezését. Az EME megbízta „az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára s az ennek keretébe tartozó összes gyűjtemények vezetésével, gondozásával s minden ügyének az Erdélyi Múzeum-Egyesület érdekeinek megfelelő intézésével”.²² Megbízatásának öt évig, 1924-ig tudott eleget tenni.²³

Poruțiu Bálint prefektus 1919. május 12-ig adott határidőt Románia királya és a nagyszebeni székhelyű Erdélyi Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent al Transilvaniei) iránti hűségeskü letételére.²⁴ Az Érmészeti és Régészeti Intézet (új nevén Institutul de Arheologie și Numismatică) munkatársai az adott határidőig nyilatkozatot tettek, mely szerint hivatali kötelességüket a továbbiakban is lelkiismeretesen és pontosan teljesíteni fogják. A nyilatkozatot a „triász” élő tagjai – Kovács István, Roska Márton és a „negyedik”, Buday Árpád – mellett Herepei János és Schneller Vilmos gyakornokok is aláírták.²⁵ A későbbiekben Buday Árpádnak le kellett tennie a hűségesküt (Jurământ de fidelitate) I. Ferdinánd román királyra és az ország alkotmányára, aminek 1920. szeptember 29-én egy formanyomtatvány aláírásával tett eleget.²⁶

A szakmai lehetőségek tovább szűkültek azután, hogy az Erdélyi Kormányzó Tanács megbízottai 1919. május 12-én átvették a Ferencz József Tudományegyetem épületét.²⁷ Miután 1918 és 1930 között az *Erdélyi Múzeum* c. folyóirat nem jelent meg – ahogyan Buday Árpád életrajzában megfogalmazta – „a tudomány népszerűsítésére adtam magam s nem lévén tudományos folyóiratunk, ott írok, ahol alkalom kínálkozik reá.”²⁸ Cikkei a legkülönbébb magyar sajtótermékek hasábjain jelentek meg: *Erdélyi Irodalmi Szemle* tudományos és kritikai folyóirat, *Pásztortűz* szépirodalmi és művészeti képes folyóirat, *Ellenzék* független politikai napilap, *Ellenzék naptára*, *Magyar Nép* politikai, gazdasági, szépirodalmi képes hetilap, *Az Ujság* független politikai napilap, *Hírnök* keresztény társadalmi irodalmi és művészeti folyóirat, *Ifjú Erdély* ifjúsági lap, *Színházi Ujság* színházi, művészeti és szépirodalmi hetilap, *Szöveges színpad*, *Evangélikus Néplap*, *Szegedi Napló* politikai napilap, *Erdélyi Közgazdaság* társadalmi, gazdasági és kritikai hetilap, *Cipészek Szaklapja*. A megszüntetett kolozsvári egyetemi oktatói munkája helyett óraadó tanárként kapott lehetőséget a kolozsvári Református Leány-főgimnáziumban²⁹ és a Református Fiú-főgimnáziumban,³⁰ majd ókori történelmet oktatott az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári teológiai fakultása mellett működő és újjászervezett Tanárképző Intézetben,³¹ továbbá a Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet Polgári Iskolai Tanárképzőjében egyetemes történetet tanított.³² Ehhez saját tankönyvét használhatta, mely az *Egyetemes történelem a magyar tannyelvű középiskolák felső osztályai számára. I. kötet. Az ókor* címen jelent meg.³³ Másik tankönyve, a *Románia története a középiskolák VIII. osztálya számára* kéziratban maradt, a többszöri átdolgozás ellenére sem engedélyezték megjelentetését, az indoklás szerint „idegen szempontokból nézem az eseményeket.” Az átdolgozásban Biró Vencel és Patay József történészek, piarista tanárok

¹⁹ B. Á. HA. 88/136423. 19. Curtea Marțială a Corpului VI. Armată. Citațiune. Mai 1920.

²⁰ ELLENZÉK 1920, 3.

²¹ ELLENZÉK 1919, 3.

²² B. Á. HA. 34/1919. Lechner Károly alelnök és Erdélyi Pál főtktár levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1919. április 19.

²³ SAS 2003, 502.

²⁴ ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉG SÉRELMEI 1922, 41.

²⁵ MTA Kt. Ms 5121/101.

²⁶ B. Á. HA. 234/1920/21. Credință Majestății Sale Regelui Ferdinand I. și constituțiunii țării mele. Hiteles másolat. Cluj, la 15. Decembrie 1920.

²⁷ Az átvétel jegyzőkönyvét lásd GYALUI 2013, 313–314.

²⁸ BUDAY 1922d, 8.

²⁹ B. Á. HA. 1290–1919. sz. felkérő levelét Erdélyi Pál kollégiumi elöljárósági elnök és Kovács Dezső igazgató írta alá. Kolozsvár, 1919. szeptember 23.

³⁰ B. Á. HA. 1224–1923. sz. felkérő levelét Kovács Dezső igazgató és Tulogdy János kollégiumi jegyző írta alá. Kolozsvár, 1923. december 23.

³¹ B. Á. HA. 390/1920. sz. felkérő levelét Nagy Károly erdélyi református püspök írta alá az ERPH fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1920. szeptember 20.

³² B. Á. HA. 5427–1922. sz. felkérő levelét Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök írta alá. Gyulafehérvár, 1922. október 7.

³³ BUDAY 1922a.

is közreműködtek.³⁴ Önzetlen munkálkodása köszöneteképpen az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1921–1925 közötti évekre választmányi grémiumába,³⁵ az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság tagjai közé választotta.³⁶ Székfoglalója *A nuditás jogosultságáról a művészetben* címet viselte. Nyomtatásban is megjelent, szülőföldje szempontjából fontos előadását *Az erdélyi szellem* címen tartotta. Kiindulópontként feltett kérdésére kereste a választ: „mennyre van alapjuk azoknak a kijelentéseknek, hogy a magyar művelődés terjedelmes rétjén bizonyos jellemzően erdélyi színek és foltok vannak?” Három, egymásból következő, alapvetésként felfogható megállapítást tett. 1. „Az évszázados együttélés alatt azonban előbb az egymáshoz közelebb álló változatok olvadtak össze és alkottak egy-egy sajátos virágot: az erdélyi magyar, az erdélyi román és az erdélyi szász lelket.” 2. „Az elmondottak szerint nemcsak erdélyi magyar, román és szász egyéniség, lélek, szellem van, hanem ezek közös eredőjeként megvan az erdélyi szellem.” 3. „Vajon változni fog-e az erdélyi szellem lényege – a jövő titka. Eleddig utolsó messze látszó felvillanása 1918. december 1-jén, még teljesen a hagyományoknak, az erdélyi múltnak megfelelő volt. A villanás azonban eltűnt, s azóta a régi erdélyi szellem alszik, az új még nem alakult ki.”³⁷

Az „anyaország” ugyancsak ismerte és elismerte Buday szakértelmét. Erről tanúskodik Csanády Györgynek – a Székely Himnusz szerzőjének – levele: „Kaptam nagybecsű levelét, s hálásan köszönöm, hogy lesz szíves az »Erdélyi esték« műsorán »A székely művelődés története« című tanulmány megírását elvállalni.”³⁸

Tudományos ismeretterjesztésre szánt írásaiban a politikai jellegű témáktól sem riadt vissza. *Mi lesz Erdély műemlékeivel?* című tanulmányában Groza Péter erdélyi ügyekért felelős miniszter nyilatkozatát idézve borzolta a kedélyeket, aki kijelentette, hogy „a magyar kormánynak fel fogják ajánlani az itteni magyar vonatkozású szobrokat és műemlékeket” – köztük a kolozsvári Mátyás-szobrot.³⁹ Mindebből merészen, de reálsan megfogalmazott következtetést vont le: „Minden pompásan megfelelő annak az ideológiának, mely a magyarságot másodrangú polgároknak tartja.”⁴⁰

Buday Árpád szakmai lehetőségei egyre jobban beszűkültek, ezért 1924-ben elfogadta a három évvel korábban Szegedre költözött M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem „bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karán megüresedett érem- és régiségtani tanszékre egyetemi nyilvános rendes tanárrá” való kinevezését (12. kép).⁴¹ Ezt megelőzően le kellett mondania a kolozsvári Érem- és Régiségtárnál betöltött igazgatói megbízásáról. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület sajnálattal vette tudomásul elhatározását, és szerencsekívánatai mellett kifejezte „a rendkívül nehéz körülmények közt teljesített odaadó buzgó szolgálataiért” hálás köszönetét.⁴² Kelemen Lajos magánvéleményét ismerhetjük: „Csütörtökön tudtam meg Budaytól, hogy ki van nevezve Szegedre, egyetemi tanárnak. Örvideni sem tudtam ennek a jó hírnék, akkorát veszítünk itt vele.”⁴³ Két hónap múlva búcsúvacsorára gyűltek össze: „Csütörtökön este Buday Árpádot búcsúztattuk a Társadalomban. Éjfél után háromra kísértem haza ezt a régi kedves jó barátomat, kivel 25 éve már, hogy előbb ismerős, aztán rég jó barát vagyok.”⁴⁴

Buday repatriálásáról a kolozsvári lapok közül a *Hétfői Ujság* így tudósított: „A kedvezőtlen körülmények miatt nagyon csenevész erdélyi magyar tudományosság egyik legkiválóbb képviselőjét veszíti el a közeli napokban.”⁴⁵ A Gyallay Pap Domokos által szerkesztett *Magyar Nép* képes hetilap

³⁴ MTA Kt. Ms 5160/703. Buday Árpád levele Márki Sándornak. Kolozsvár, 1923. december 31.

³⁵ B. Á. HA. 70/1921. Huber Imre főtitkár és Ugron István elnök levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1921. december 31.

³⁶ Buday Árpád 1922. november 27-én lett az EMIT rendes tagja. Áttelepülése után, 1924. március 12-től kültagként tartották számon (BORBÉLY 1929, 26).

³⁷ BUDAY 1922c, 326–334.

³⁸ B. Á. HA. Csanády György levele Buday Árpádnak a MTHR Rt. I. fejléces levélpapírján. Budapest, 1921. október 19. Buday Árpád *A székely művelődés* címen fennmaradt kéziratában hangsúlyozta: „Kárba vészett azonban minden fáradság, mely a székely nép feltétlen magyar voltát akarja elvitatni. Magyar volt az már akkor, mikor a Székelyföldre telepítették, hol ezer esztendőn át a magyar fa törzsének izmos, sajátosan egyéni színű virágokat és csodálatos zamátú gyümölcsöket termelő ágává fejlődött” (B. Á. HA.).

³⁹ Az elképzelés Magyarországon is felmerült. Kós Károly írása szerint a „magyarországi műemlékek országos tanácsának” felterjesztése alapján a magyar kormány elhatározta, hogy „kikéri azokat a magyar vonatkozású szobrokat és emlékműveket, amelyek még az elszakadt területeken vannak” (KÓS 2014, 123).

⁴⁰ ELLENZÉK 1922; BUDAY 1922b, 3.

⁴¹ B. Á. HA. 45.410/1924. sz. IV. ü. o. Klebelsberg Kuno levele Buday Árpádnak a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztertől fejléces levélpapíron. Budapest, 1924. május 12.

⁴² B. Á. HA. Ugron István és Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak az EME fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1924. szeptember 25.

⁴³ KMROL Kllvt Fond 593. Kelemen Lajos: *Napló*. 1924. május 17-i bejegyzés.

⁴⁴ KMROL Kllvt Fond 593. Kelemen Lajos: *Napló*. 1924. július 27-i bejegyzés.

⁴⁵ HÉTFOI UJSÁG 1924, 2.

2. kép. Buday Árpád felesége, Hilf Margit, a Buday család első kolozsvári lakóhelye, a Kőkert u. 29. előtt (Buday Margit felvétele, 1941). A fénykép hátoldalán Buday Árpádné kézírásával: „Itt született dr. Buday György és dr. Buday Kálmán. Az első ablak Apuka dolgozószobájáé, a másik kettő a hálóé” (B. Á. HA.)

Fig. 2. Margit Hilf, Árpád Buday's wife in front of the first residence of the Buday family in Cluj-Napoca, Str. Haşdeu nr. 29 (photo by Margit Buday, 1941). On the back of the photograph, with the handwriting of Mrs. Árpád Buday: "dr. György Buday and dr. Kálmán Buday were born here. The first window is the father's study, the other two are that of the bedroom"

1921. XXXIII. törvénycikkkel becikkelyezett trianoni békeszerződés 61. cikke alapján [...] az 1922. XVII. t. c. 24. §-a alapján kérelméhez képest a magyar állam kötelékébe visszavéttetik, illetőleg visszahonosítottatik.”⁴⁶ Az okmány második oldalán Somogyi Szilveszter, Szeged város polgármestere igazolta, hogy 1927. június 1-jén Buday Árpád „az előírt állampolgársági esküt előttem” letette. A szegedi kollégák nevében Erdélyi László rektor köszöntötte: „Azért egyrészt már előre gratulálok Neked, de gratulálok majd magunknak is, ha Karunkon átveszed az árvaszéket és Intézetet.”⁵¹ Hamarosan letette az „Én, dr. Buday Árpád, esküszöm a mindenttudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország kormányzójához hű leszek...” kezdetű hivatali esküjét.⁵²

Szegedi életüket a Fő fasorban, majd a Mérey utcai bérpalota III. emeleti 2. számú négyszobás lakásában kezdték, melynek évi bére 1200 aranykorona volt (5–6. kép).⁵³ Buday Árpád életében meghatározó szerepe volt feleségének – becenevein Angyalkának és Édinek –, a Szerém vármegye

olyan szerzőjétől búcsúzott Buday személyében, aki *Erdély jeles szülöttjei* címen sorozatot indított, aki kutatási eredményeit „örömmel és boldogan közölte mindenkivel [...] s élvezte munkájának gyümölcsét az egész magyar társadalom.”⁴⁶ Erre utalt Buday Árpád halála után Reményik Sándor, amikor részvételében így fogalmazott: „A boldogult az én szegény Édesapámnak őszinte híve, mindég jóakaró barátja volt. Magamat pedig sok szál fűzött hozzá szintén, az uralomváltozás első idejéből, amikor az egészen megváltozott erdélyi élet erősebben kovácsolta össze a lelkeket.”⁴⁷

1924. július 23-án állították ki a Buday család fényképekkel ellátott repatriálási (hazatelepülési) okmányát.⁴⁸ Bútorait, egyéb ingóságait két vasúti kocsiban helyezhették el. Azok behozatalát és Rákospalota községben, a Fő utca 92. sz. lakásban való elhelyezését a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium engedélyezte.⁴⁹ A bélyegző lenyomatának tanúsága szerint augusztus 14-én lépték át a román–magyar határt. Buday Árpád feleségével és négy gyermekével csak áttelepülésük után három esztendővel kapták meg a magyar állampolgárságot. „Az

⁴⁶ MAGYAR NÉP 1924, 3.

⁴⁷ B. Á. HA. Reményik Sándor levele Buday Árpádnénak. Kolozsvár, 1937. április 13.

⁴⁸ B. Á. HA. 14427/1924. rep. Ministerul internelor. – Secretariatul General Cluj. Certificat de repatriare. – Certificat de repatriation.

⁴⁹ B. Á. HA. 84424/1924. M. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium. Budapest, 1924. július 8.

⁵⁰ B. Á. HA. 20229/1927. II. Visszahonosítási okirat. Budapest, 1927. május 18.

⁵¹ B. Á. HA. Erdélyi László levele Buday Árpádnak. Szeged, 1924. május 15.

⁵² B. Á. HA. 1730–1923/24. e. t. sz. igazolvány. Szeged, 1924. május 27.

⁵³ B. Á. HA. Másolat. 28360/1924. tan. sz. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának megkeresése Polner Ödön és társainak lakáskiutalása tárgyában. Szeged 1924. december 17.

3. kép. Buday Árpád feleségével és két fiával, Györggyel és Kálmánnal. Kolozsvár, 1909. szeptember (B. Á. HA.)
Fig. 3. Árpád Buday with his wife and two sons, György and Kálmán. Cluj-Napoca, September 1909

Vinkovcei járásában (ma Horvátország, Szlavónia) született Hilf Margitnak,⁵⁴ akit 1905. október 29-én vett feleségül (2. kép). Házasságukból négy gyermek született: György Pál (1907. április 7.), Kálmán János (1908. augusztus 17.), Margit (1917. július 25.)⁵⁵ és Árpád (1919. május 22.).⁵⁶ Buday minden megjelent munkájának első példányát feleségének dedikálta (3., 7–11. kép).⁵⁷ Gyermekai is érezhették ragaszkodó szeretetét, ők is megkapták a nekik ajánlott példányokat.⁵⁸

Szülőföldjétől való elválása természetesen csak testileg következett be, lélekben szinte mindig otthon járt. Ahogyan Kelemen Lajos találóan megírta: „viszi magával egy egész tiszta élet sok szép emlékével s annak a földnek és múltnak szeretetével együtt, melyektől kétségtelenül soha elszakadni nem tud.”⁵⁹ Egyik legközelebbi munkatársa, Roska Márton barátja érzésvilágára így utalt: „Egészen mélyen el tudom gondolni, milyen érzések foghatják el a tanítványt, amikor Pósta Béla tanszékebe ül, s elképzelem azt is, milyen ellentétes érzések között fogod utoljára átlépni annak a múzeumnak a küszöbét, amelyhez nem szálak és nem kötelékek, hanem egy élet fűz – és fogod elhagyni Kolozsvárt és el Erdélyt.”⁶⁰ Roska Márton arra célzott, hogy az erdélyi magyar tudományosságért, a ko-

lozsvári egyetemért, a múzeumért és az Érem- és Régiségtárért élt, dolgozott mester, Pósta Béla az Alföldről érkezett Erdélybe, és a leghűségesebb tanítványa, Buday Árpád Erdélyből az Alföldre települt át.⁶¹ Életpályájuk találkozási helye, metszéspontja Kolozsvár volt.

⁵⁴ Hilf Margit (1884. október 21. – 1976. november 14.). Édesapja Hilf Kálmán MÁV-főellenőr, édesanyja Reich Berta háztartásbeli. A Hilf Margit születési adatait tartalmazó iratokban különböző időpontok szerepelnek. A 276–1918. vegyes sz. „Családi értesítő az állami anyakönyvek alapján Dr. Buday Árpád kolozsvári lakos családjáról” nyomtatvány (Kolozsvár, 1918. május 24.) szerint 1884. október 21-én született. Az A 440.113/1789/935. év sz. (1935. június 12.) útlevelében 1884. szeptember 21., a 91. sz. házassági anyakönyvi kivonatban (Rákospalota, 1937. május 8.) 1882. szeptember 21. szerepel Hilf Margit születési dátumaként (B. Á. HA.).

⁵⁵ Ne feledkezzünk meg a tisztelgő főhajtásról a 2017-ben 100 éve született, családjá emlékének ápolásáért sokat tett dr. Buday Margit (Baba) tudógyógyász igazgató-főorvos emléke előtt sem.

⁵⁶ B. Á. HA. Családi értesítő az állami anyakönyvek alapján Dr. Buday Árpád kolozsvári lakos családjáról. Kolozsvár, 1918. május 24.

⁵⁷ B. Á. HA. „Angyalkának Árpád” (BUDAY 1914), „Angyalkának, megpróbáltatásaim társának 1922. XII. 13. Árpád” (BUDAY 1922a), „Angyalkának a Párja.” (BUDAY 1926a), „Angyalkának szerető emlékezéssel arra a sok megpróbáltatásra, mely e munka megkezdése (1916. júl.) és befejezése (1927. nov.) közt eltelt évek alatt – a kevés öröm közt – kettőnkert ért, s amelyeket – úgy-e Lelkem?! – csak azért tudtunk elviselni, mert egyek voltunk. Szeged, 1928. május 22. Árpád” (BUDAY 1926b), „Életharcaim hűséges társának Sz. 1929. XII. 31. Apa” (BUDAY 1929a), „Édes Páromnak Sz. 1930. jan. 20. Árpád” (BUDAY 1929b), „Drága Angyalkámnak 1931. VIII. 29. Apu” (BUDAY 1931a), „Édimnek Sz. 1931. IV. 29. Apu” (BUDAY 1931b), „Édykémnek szeretettel Apu 1934. IX. 8.” (BUDAY 1934), „Drága jó Édykémnek 1936. II. 19. Apu” (BUDAY 1936).

⁵⁸ B. Á. HA. Lásd „Drága Angyalkáimnak, Pepikének [Kálmán beceneve] és Gyuriczának Árpád” (BUDAY 1907), „Virágocskáimnak a »nagy út« emlékére Bukiczay” (BUDAY 1910), „Drága Angyalkáimnak Apuka” (BUDAY 1911a), „Drága Angyalkáinak Buki” (BUDAY 1911b), „»Fogd fel gyermek, és kövesd Apádat!« Sz. 1928. május 20. (Harmsworth-látogatás) Apu” (BUDAY 1928).

⁵⁹ KELEMEN 1924, 118.

⁶⁰ B. Á. HA. Roska Márton levele Buday Árpádnak. Budapest, 1924. május 26.

⁶¹ Buday a megfelelő rálátást biztosító időszak eltelté után elemezte és méltatta mentora munkásságát. A 17 lapos megemlékezést – mint Tótfalusi Kis Miklós óta az erdélyi tollforgatók – a „Maga mentségé”-vel zárta: „Ami elmaradt terjedelemben, azt pótolja szívünk melege” (BUDAY 1925a, 61).

A búcsúzó barátok között volt Kelemen Lajos, a katedra nélküli iskolateremtő levéltáros-történész. Naplójában megörökítette utolsó személyes találkozásukat. „Elindulásom napján búcsúztam el Buday Árpád kedves barátomtól. Huszonöt év szép emlékeitől, eddigi életem több mint fele oly sok kedves emlékétől búcsúztam, midőn utoljára voltam vele. Az utolsó napokban kerültem a találkozást is, mert valósággal fájt még beszélni is vele. Úgy jöttem le tőle, mintha az életem egy darabja szakadt volna tőlem el, s mintha betegség húzott volna le a lépcsőkön, midőn szomorúsággal tele lélekkel lassan igazán levánszorogtam a második emeletről, a Régiségtárból, lakásáról. Emlékeink magasságából jöttem én akkor le a jelen mélységébe. Egész úton ezzel volt tele a lelkem. Alig tudtam megírni a Pász-tortúzból róla szóló búcsú-megemlékezésemet,⁶² melyet Dobokán fejeztem be, s onnan küldtem be György Lajosnak.”⁶³

A szülőföldjével való kapcsolattartást, lelki kontaktus fennmaradását elősegítették a barátok, elsősorban a legközelebbinek tartott Kelemen Lajos, aki levelében írta: „Látom, hogy bővön van munkád. Annak nagyon örvendek, hogy a Munkásotthonban is előadást tartasz. Hadd sejtsek és tudják ők is a mi törekvéseinket. Igazán helyes és okos gondolat középük is oda állani, művelni, irányítani, vezetni, emelni őket, hogy a nemzeti közösség érzése ne szakadjon meg velük. Végre a tudományt se csak kasztoknak művelik...”⁶⁴

Buday Árpád Erdélyben töltött életideje cezúrájaként a kolozsvári lapokban 1919–1924 között megjelent művelődéstörténeti jellegű cikkeiből és tanulmányaiból szerkesztett húszíves kötetet szeretett volna kiadni a Minerva kiadónál, *Tiszavirágok* címen.⁶⁵ A kéziratból nem maradhatott ki a kincses város, a Kolozsvár eredetével és nevével foglalkozó írása sem, melyben a szász felfogás tükröződik, miszerint a kolozsvári lutheránusok erőszakkal elmagyarosított szászok lennének, és Kolozsvár szász alapítású. Nézete szerint a *Kuluzs* a teljes név, a többi írásváltozat. A magyarázat: „a vár első, alapító ispánját Kolozsnek hívták s ezért Kolozs vára.”⁶⁶

A tervezett gyűjteményes kötet hirdetéséből tudható, hogy előszavát Kristóf György fogalmazta volna. Személyének kiválasztása érthetőbb lesz, ha idézünk a Buday család áttelepülése előtti napokban írt leveléből. „Köszönöm jó barátságod s áldom a sorsot, hogy hosszú éveken át egyek lehettünk. Bármennyire eltávolodunk k[ilo]méterek szerint, úgy-e lehetetlen, hogy ezután is egymásra nézve ne a régiak maradjunk. [...] Isten veletek; ha adódik alkalom, üzenjünk egymásnak.”⁶⁷

4. kép. Buday Árpád, a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem tanára.

Hunnia felvétele (B. Á. HA.)

Fig. 4. Árpád Buday, professor of the Ferencz József University of Szeged (photo by Hunnia)

⁶² KELEMEN 1924; KELEMEN 2009, 411–412.

⁶³ KMROL KLlyt Fond 593. Kelemen Lajos: *Napló*. 1924. augusztus 23-i bejegyzés; KELEMEN 2018, 261–262.

⁶⁴ MNL R 343. Kelemen Lajos által írt levelek: Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1924. november 17–18.

⁶⁵ A *Tiszavirágok* eredeti címe *Kérészetű írások* volt, melyet szerzője hat fejezetre osztott. I. Ismeretterjesztő cikkek, II. Időszerű kérdések, III. Magyar–román történelmi kapcsolatok, IV. A „Magyar Nép”-ből, V. Iskola és nevelés, VI. Vegyesek. A kézírásos lapokból és újságkivágásokból álló kézirat terjedelme 231 lap (B. Á. HA.).

⁶⁶ A városnév eredetének kérdésében hasonló eredményre jutott Kelemen Lajos is: „Kolozsvár román Cluj neve az Árpádok-korai magyar Miklós rövidítése, utolsó szótagja ugyanazon törvényszerűséggel, mely a Tóbiásból Biást csinált. Német analógiája is a magyar után igazodott. Niklausenburg ~ Klausenburg. Kolozsvár vidékének első román lakói a nagy mongol-tatárjárás után még Klusnak tanulták ezt a nevet s így tartották fenn, míg a magyarban is rendes fejlődés menetén Kulus ~ Kolos ~ Kolozsvár lett belőle. A német analógia magva a nagyküüllői Clossdorfnál s Bethlenszentmiklós német nevével is. Itt a védőszent volt a névadó, a falu nevének át. Felhívtam erre nyelvészek figyelmét, de még egyik se írta meg” (MNL R 343. Kelemen Lajos által írt levelek: Kelemen Lajos levele Balogh Jolánnak. Kolozsvár, 1945. október 25.).

⁶⁷ B. Á. HA. Kristóf György levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1924. augusztus 10.

5. kép. Buday Árpád és felesége áttelepülésük után. Szeged, 1925 (B. Á. HA.)

Fig. 5. Árpád Buday and his wife after their resettlement. Szeged, 1925

Buday Árpád levelében Kelemen Lajosnál érdeklődött: „Mi van a Tiszavirágok kéziratával?”⁶⁸ A publicisztikai kötettel kapcsolatban a következő levele ad további információt: „A *Tiszavirágok* kézírata nálam van. Köszönet és hála a szíves fáradozásért. Nekem azért fáj, hogy nem jelenhetett meg, mert egy lustrumnak érdekes dokumentuma lett volna. Életem legnehezebb öt esztendeje volt az, de szerencsémnek tartom, hogy – ha már az Isten ilyen fordulatot adott nemzetünknek – legalább annyi ideig állhattam a magam kicsiny gátján! Sőt, éppen azt szerettem benne, hogy nemcsak azon a gáton, mely tulajdonképpen az enyém volt. Jól esik visszagondolnom és tudnom, hogy dolgaiban a Ti szerető aggodástok és támogatástok kísért, hogy éreznem volt okom, hogy egy nyomorgó, szerencsétlen, jobb sorsra érdemes náció szerves és méltányolt tagja vagyok. Ez hiányzik nekem itt, ahol mindenki az egyéni érvényesülést keresi.”⁶⁹ Ráadásul a hazalátogatás lehetősége sem adatott meg számára. „Engem sajnós, aligha engednek haza, pedig nagyon szeretnék.” Ebből az következik, hogy a fél évvel korábban írt levele óta ebben az ügyben semmi nem változott. „Abból, hogy most mégis levelet írok, nem nehéz kitalálnod, hogy nem kaptam vízumot. [...] nem tartom kormányotok részéről okos eljárásnak, hogy csekélységemet úgy megbecsüli, olyan fontosnak, pláne veszedelmesnek minősíti.”⁷⁰ Kele-

men Lajos *Napló*jában megörökítette, hogy barátja levelezését is figyelhették. „Tapasztaltam ugyanis, hogy nehányszor Budaytól jövő leveleim nagyon le vannak ragacsolva, tehát valószínűleg előzetesen felbontották.”⁷¹

Hazavágyódásának kínjait ugyancsak Kelemen Lajosnak vallotta meg. „Milliószor gondoltam Reád. Amikor mentem újszegedi szállásomra, s a hídról láttam a jégtáblákat, amik a Tisza keleti oldalát ellepik, lelkemben Neked magyaráztam: Nézd, milyen kerek a táblák, tudod-e mitől? Hát a Maros torkolatánál van egy csomó bolygó, azok addig forgatják, ütogetik egymáshoz a táblákat, amíg szép szabályos sokszögek, vagy köralakú lapok lesznek belőlük, s azután úsznak lefelé.”⁷² Álmában Kelemen Lajossal professzortársához, Szádeczky-Kardoss Lajoshoz igyekeztek. „Ha mi ketten, egymást buzdítva az esetet megbeszélve sétálgatnánk délután a Kossuh Lajos vagy Deák Ferenc utcában, milyen egymást megnyugtatóan tudnók egymással versenyezve kiühögenni magunkat, nem ártva közben senkinek, még magunknak sem! Tudod, ilyen tekintetekben, u[gyan] i[s] az egymást teljesen megértő lelkekben bizony nagy hiányosságban szenvedek itt.”⁷³ „A Pásztortűzben megjelent kis cikk”⁷⁴ igazán jól esett, mint annak bizonyítéka, hogy nemcsak én tartom magam Hozzátok, hanem Ti is így viselkedtek.”⁷⁵

⁶⁸ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. szeptember 9.

⁶⁹ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1927. március 25.

⁷⁰ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. október 30.

⁷¹ KMRÖL KLIvt Fond 593. Kelemen Lajos: *Napló*. 1929. március 30-i bejegyzés; KELEMEN 2018, 446.

⁷² KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. január 10. Tudat alatti reakció Kelemen Lajos búcsúsoraira: „akkor is velünk lesz, ha majd elmegy a Maros torkolatához, hogy bár oda sodort fővényszemeket láthasson Erdély földjéből” (KELEMEN 1924, 118).

⁷³ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. május 3–4.

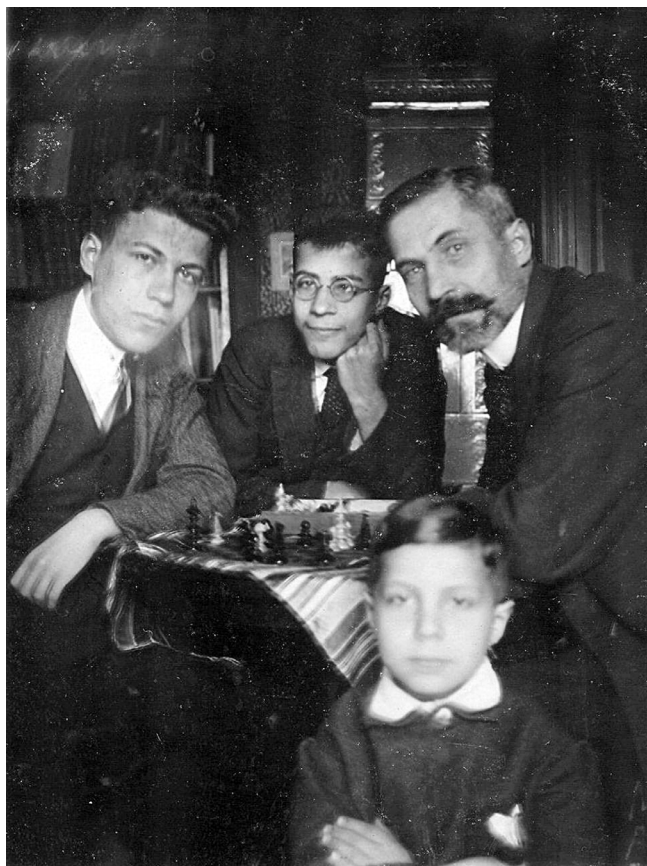
⁷⁴ Lásd KELEMEN 1924.

⁷⁵ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. július 23. Buday Árpád a levelében Kelemen Lajos alábbi soraira utalhatott: „Mert kétségtelen, hogy távozás a fáj nekünk, s akik ismerték, azok közt nincs, aki ne érezné, hogy benne igazi erdélyi magyar lelket és értéket vitt át a határon a Gondviselés. [...] Ő oly komoly és igaz érték volt közöttünk, hogy búcsúzóban nem dicséretet, hanem elismerést nyújthatunk útjára, s bizonyosan ő is megérzi azt a

Honvágtyól gyötört lelkének gyógyír lehetett Kelemen Lajos levele: „arról akarlak megnyugtatni, még csak gondolni se merj affélét, hogy a szeretetünk fogyott volna meg irántad. Sok ágtól húzott, sokszor fáradt, elcsigázott szegény lelkünkben Te mindig ott vagy s ott maradsz.”⁷⁶ Buday Árpád válaszevelében boldogan igazolta vissza a rendíthetetlen lelki egymáshoz tartozást. „Köszönöm nagyon szép szavaidat, mellyel hozzám való jóságtokról biztosítasz. Bizonyos, hogy én lelkileg mindig Veletek vagyok, s minden dolgotokból kiveszem azt a részt, amihez nem okvetlenül kell a fizikai együttlételem. Ezért itt az itteni társaságot is egészen jól nélkülözhetem, mert hiszen én tulajdonképpen az itteni eseményeket is az ottani szempontból ítélem meg.”⁷⁷ Nagy elfoglaltsága ellenére igyekezett minél gyakrabban levelet fogalmazni, mert „úgy vagyok vele, mikor Neked írok, mintha ép[p]en beszélgetnék Veled.”⁷⁸ Ugyancsak jól-eshettek György Lajos sorai és küldeménye. „Szívhezszóló lev. lapod vétele után rögtön intézkedtem, hogy az Almanachot^[79] postára tegyék. Mivel a kiadóhivatal bizonyos késlekedéssel dolgozik, így e levelem bizonyára beéri, ha meg nem előzi a könyvet. Kérlek fogadd szeretettel, mert ha vannak is hibái, de a szerkesztő és a munkatársak is nagy szeretettel készítették. Főképen kifelé készült ez, megmutatandó, hogy ezer nyomorúság közt is megtettük, ami tőlünk telt.”⁸⁰

Kínzó lelki érdeklődéssel várta az erdélyi híreket, mi történik szülőföldjével, mi történik barátai-val, bár sok jóra nem számíthatott, ahogyan György Lajos beszámolója is mutatja. „Sajnos napról-napra sokasodnak a bajaink s mind bizonytalanabbá válik sokunknak a helyzete. Nem csodálható, ha ilyen esetekben az ember nem tud a legbölcsebben cselekedni, s kénytelen olyan lépést tenni, amiről jól tudja, hogy meg fogja bántani.”⁸¹

1924–1937 között Buday Árpád a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem oktatója és a Archaeologiai Intézet vezetője, az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, az 1931/1932. tanévben a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékánja, az 1932/1933. tanévben a kar dékánhelyettese, valamint a *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* című folyóirat szerkesztője és az *Acta Litteraria Szegediensis. Sectio Geographico-Historica* társszerkesztője.⁸² Társadalmilag és szakmailag sikeres, megbecsült embernek tarthatta magát. Akkor mi készíthette az alábbi mondatoknak a megfogalmazására? „Egyébként megvagyunk, élünk, azaz úgy teszünk, mintha élénk.”⁸³ Továbbá „az én életem itten, ha nem is szomorú, s ha a folytonos munka eredményei itt-ott meg is látszanak, végképen nélkülözi azt a meleg, őszinte barátságot, ami ottan maradt Kolozsvárott.”⁸⁴ A szónokinak minősíthető kérdésre ugyancsak

6. kép. Buday Árpád fiaival, Györggyel, Kálmánnal és Árpáddal. Szeged, 1925 (B. Á. HA.)
Fig. 6. Árpád Buday with his sons György, Kálmán and Árpád. Szeged, 1925

meleget, mely a búcsú komoly órájában betölti a lelkünket iránta, midőn fájó szívvel mondunk Istenhözszódot s szerencsét kívánunk neki” (KELEMEN 1924, 118).

⁷⁶ MNL R 343 Kelemen Lajos által írt levelek: Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1925. április 29.

⁷⁷ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. május 3–4.

⁷⁸ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. szeptember 30.

⁷⁹ *Pásztortűz* 10. évf. 3–23. szám, 1924

⁸⁰ B. Á. HA. György Lajos levele Buday Árpádnak a *Pásztortűz* folyóirat fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1924. december 31.

⁸¹ B. Á. HA. György Lajos levele Buday Árpádnak a *Pásztortűz* folyóirat fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1925. augusztus 26.

⁸² OROSZLÁN 1937, 370.

⁸³ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. december 3.

⁸⁴ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1928. április 18.

Kelemen Lajosnak írt levelében kaphatunk feleletet. „Mulatni fogsz rajta, hogy egy banketten a főispánunk – dr. Aigner Károly, mint a neve is mutatja, hivatott fajvédő – »gyűtt-mentekként« aposztrofált bennünket. [...] S Rupert úr – szintén fajmagyar – nyíltan hirdeti, hogy az erdélyiek az oka minden bajnak...”⁸⁵

Ellensúlyozások – ha ezt lehetett ellensúlyozni – ismét Erdélyből érkeztek, György Lajos irodalomtörténész, a *Pásztortűz* főszerkesztője leveleiben. „Nagyon szépen köszönöm kedves megemlékezésedet. Őszintén szólva igen jól esik, hogy szeretettel gondolsz rám s nemcsak együtt bánkódsz, hanem együtt is örülsz velünk. [...] Válaszomat nem is kellene várnod, mert az egészen természetes, hogy bármilyen írást szívesen fogadok tőled. A Reinbold Ignácról szólót⁸⁶ azonban inkább az E[rdélyi] I[rodalmi] Sz[emlé]-ben adnám, amelynek szerkesztését átvettem. Húsvétra készítem el az első számot. A *Pásztortűz* számára is legalább egy cikket várok tőled az év folyamán, hiszen minékünk is jól esik, ha hazagondoltok.”⁸⁷ „Nagyon sokat tanakodtunk egypáran arról, hogy a Márky [!] Sándornak tartozó kegyeletes hálánkat mi erdélyiek milyen formában rójjuk le. [...] Az a szándékom, hogy az 1927. évi 2. füzetet szentelem e célra, mely ép[p]en Márky halálának évfordulójára jelennék meg.⁸⁸ [...] Szeretném jól megcsinálni, ezért szíves tanácsaidat köszönettel veszem.”⁸⁹ Különösen jólesett neki 1930-ban a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság jubileuma alkalmából küldött megemlékezés, melyet szerető barátai – köztük egykori munkatársai – láttak el kézjegyükkel.⁹⁰

A Pósta Béla szellemében folytatott szegedi munkálkodás nem mindenben növelte Buday Árpád népszerűségét. Kelemen Lajost egy ilyen esetről tudósította. „A most lebontott Szent Demeter-templom is kétszáz éves volt mindössze, pedig találtunk benne egy kis tornyot, ami XIII. sz-i.⁹¹ Azt szét akarták robbantani, s úgy kellett interveniálnunk a polgármesternél. Nagy gondot okoztunk vele, mert ép[p]en útjába esik a kocsifeljárónak, melyet azért akartak és fognak csinálni, hogy a püspök egészen a főbejáratig hajthasson az új székesegyházhoz, amikor a templomba jön. Képzelheted, hogy ez a szempont engem nem győzött meg eléggé és a Műemlékbizottsággal letiltattam a lebontást.”⁹² Jegyezzem meg, hogy a Dóm előtt álló, 12. századi alapokon nyugvó Dömötör-torony ma Szeged legidősebb ékessége.

Nem hallgathatjuk el, hogy a magyarországi és az erdélyi magyarság egy nyelven beszél ugyan, de gondolkodásmódjuk és helyzetük különbözősége miatt az értelmezések eltolódhatnak. Ennek egyik fontos példája Trianon és következményeinek megítélése. Buday Árpád arról tájékoztatta Kelemen Lajost, hogy „Ő [Szádeczky Lajos] most összegyűjtötte a békerevízióra vonatkozó egész nyugati irodalmat és bő részletezéssel ismerteti. Érdekes olvasmány – nekünk. Ő tehát szerette volna az erdélyieket is ebben a gyönyörűségben részesíteni és rossz néven vette, hogy Te nem válaszoltál ezirányú ajánlatára. Alig tudtam neki megmagyarázni, hogy más az ilyen olvasmányok kritikája ott és más itt.”⁹³ Egy másik levelében a korábban leírtakhoz az otthonról hozott tolerancia szellemében még hozzátette: „Ahhoz a gondolkodásmódhoz, amely mindenben az egyéni szempontokat helyezi elsősorba, s amely egyszer a felekezeti, máskor a faj jelszavával, de mindig önérdékből és a közért való felelősség érzése nélkül, gyűlöletet ordít és követel – nem tudok hozzászokni.”⁹⁴

A nemzetiségek nélkül magára maradt magyar rezervátumban a továbbélési reflexeiket el nem veszített erdélyiek – Bethlen István miniszterelnöktől Buday Árpád tanárig – Magyarországon élő erdélyiként lehetőségük szerint, meggyőződésük és hozzáértésük alapján próbáltak továbblépni, valamit tenni. Ahogyan Buday Árpád Kelemen Lajosnak írt levelében jelezte: „Azt hiszem, hogy nem teszszek rossz szolgálatot, amikor kissé belevilágítok abba a történelembe, amelyről a magyar közönség

⁸⁵ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1928. április 18.

⁸⁶ Lásd BUDAY 1927.

⁸⁷ B. Á. HA. György Lajos levele Buday Árpádnak a *Pásztortűz* folyóirat fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1926. március 12.

⁸⁸ Lásd GYÖRGY 1927.

⁸⁹ B. Á. HA. György Lajos levele Buday Árpádnak a *Pásztortűz* folyóirat fejléces levélpapírján. Kolozsvár, 1926. október 3.

⁹⁰ „Kedves Barátunk! A Minerva tízéves jubileumán szeretettel emlékeztünk meg Rólad. Fogadd legőszintébb üdvözlétet a csütörtöki baráti körnek. Kolozsvárt, 1930. nov. 6. Járosi Andor, Kovács Dezső, P. Jánosy Béla, Dr. Szász Ferenc, Maksay Albert, Csutak Vilmos, Roska Márton, Dr. Gönczy Lajos, Dunky Ferenc, Tárcza Bertalan, Dr. Rajka László, Tavaszy Sándor, Vásárhelyi János, Dr. György Lajos, Dr. Sulyok István, Dr. Vékás Lajos, Dr. Görög Ferenc, Deák Ferenc, Gyallay Domokos, Kovács Kálmán, Tárkányi György, Oberding Antal, Dr. Oberding József, Dr. Balogh Ernő, Dr. Tulogdy János, Görög János, Orbán Lajos, Kelemen Lajos” (B. Á. HA.)

⁹¹ Vö. „A szennzációs felfedezésként ható, a templom tornyából kibontott átmeneti stílus nyolcszögű toronyról kívánok rövid leírást adni” (Cs. SEBESTYÉN 1925, 62).

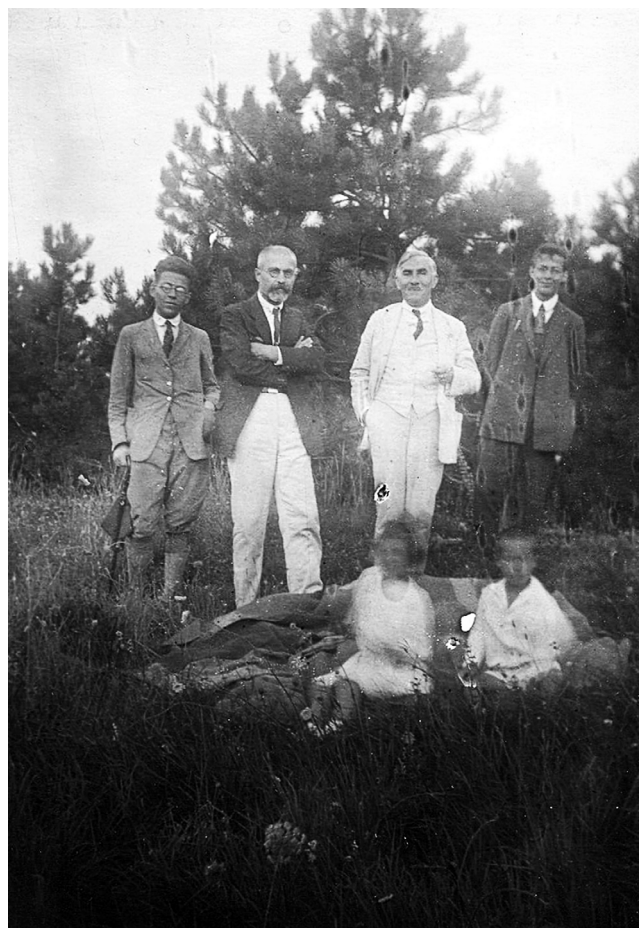
⁹² KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. május 3–4.

⁹³ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. február 6.

⁹⁴ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1928. február 13.

olyan keveset hallott eddig, hogy bizony elég kár volt. Olyan keveset, mint amilyen keveset a romániai román közönség hallott a magyar történelemről, ami szintén kár volt, még ha egyelőre rajtunk bosszulódott is meg.”⁹⁵ Kelemen Lajos – hasonló őszinteséggel – az erdélyi gondolkodás és nevelés általa vélni látott rossz irányát sem hallgatta el. „Én sajátságos tünetet látok ebben az ifjúságban. Van egy csoportjuk, mely Magyarországon tanult, ott segélyeket és jótéteményeket élvezett s itt-hon vak gyűlölettel szidja az ottani helyzetet, Bethlent, a kormányt s a megváltó gondolatot Magyarország forradalmasításában találja.”⁹⁶ Későbbi levelében a tárgyilagos történelmi ismeretek helyett – magas létszámuk miatt – a tudatlanság tágas birodalmában tévelygőkre, és így könnyen manipulálhatókra panaszkodott Kelemen Lajos is.⁹⁷ „Hiszen az valósággal felháborító már, hogy itt a magyar ifjúság túlnyomó nagy része fajtája történetéről nem tud egyebet, mint amit az iskolákban tanult. E szerint a magyarok itt ezer évig nem csináltak egyebet, mint elnyomták a román nemzetet. Ez ment 1918-ig. A világháborúban azonban a dicső r[omán] nemzet 800.000 embere feláldozásával az egész világon példátlan hősiességgel a maga erejéből megcsinálta Nagy-Romániát. [...] A háború alatt felnőtt féltanult és félig fegyelmezett ifjúság – mely még úgy, ahogy elhelyezkedett – az élet küzdelmeiben nem képezte tovább magát. Az pedig, amely azután nőtt fel, már 1922-től teljesen az állami tantervek történelem-emplőjét szívta, legfennebb jól-rosszul saját felekezete történetéből is kapott ízelítőt. Ezzel azonban olyan hatások is kerültek a legtöbbjük lelkébe, melyek a magyarságon belül az elválasztó öntudatot nevelték anélkül, hogy a felekezeten felül álló összefogó nemzeti és faji öntudatot valaki beléjük nevelte volna.”⁹⁸

Eljött az ideje, hogy Buday Árpád a Pósta Bélától tanultakat a szegedi gyakorlatban is alkalmazza. Ahogyan Kelemen Lajosnak írt levelében megfogalmazta: „Nekünk most kizárólag a magunk bőrét kell konzerválnunk a legtokéletesebb szász önzéssel. Nem könnyű dolog, de muszáj, mert megmaradásunknak egyetlen lehetősége.”⁹⁹ Írásainak, tanulmányainak „másságát”, nézőpontjának a magyarságitól való különbözőségét a szülőföldről hozott megközelítéssel magyarázta. Szerinte az anyaországiak megközelítése más, mert „nincs meg bennük az a lelkük mélyéig hatoló magyarság, vagy – mondjuk erdélyiség – ami akármilyen kis munkájukat értékessé tenné, legalább arra a kis

7. kép. Pillanatfelvétel családi nyaraláson: Buday György, Buday Árpád, Móra Ferenc és Buday Kálmán, előttük Buday Margit és ifj. Buday Árpád. Buday Árpádné felvétele. Balatonboglár, 1926. július (B. Á. HA.)

Fig. 7. Snapshot on a family vacation. György Buday, Árpád Buday, Ferenc Móra and Kálmán Buday. Before them, Margit Buday and Árpád Buday Jr. Photo by Mrs. Árpád Buday, Balatonboglár, July 1926

⁹⁵ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1925. szeptember 21.

⁹⁶ B. Á. HA. Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1930. december 28.

⁹⁷ Véleményalkotását Reményik Sándor váltotta ki, aki rámutatott, hogy „az erdélyi magyarság pszichéje sok tekintetben nagy változáson ment át az új impérium alatt”, és ennek „a lelki átalakulásnak is megvan a kísértő árnyéka.” Makkai Sándornak a *Magunk revíziója* címen megjelent kötetére utalva, kérdésében rámutatott, hogy „a »magyar bűnöket« tanítsuk-e elsősorban fiatalságunknak, mikor az iskolákban sokszor köteles megtanulni merőben hamis és igazságtalan kitalálásokat saját nemzetéről?” Következtetését és véleményét is kérdés formájában tette fel. „A sovíniszta szádizmussal mi ne állíthassunk szembe más, egészségesebb valamit, mint egy nemzeti masochizmust?” (REMÉNYIK 1933, 125).

⁹⁸ B. Á. HA. Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1933. április 18.

⁹⁹ KMROL KLLvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1927. június 20.

8. kép. A Buday-gyermekek: György, Kálmán, Margit és Árpád. Szeged, 1927 (B. Á. HA.)

Fig. 8. The Buday children: György, Kálmán, Margit and Árpád. Szeged, 1927

darab földre nézve.”¹⁰⁰ Ezt a módszertant alkalmazva fogalmazta meg egyetemi óráit, szabadelőadásait, valamint ismeretközlő cikkeit, tudománynépszerűsítő tanulmányait vagy éppen rádiós szerepléseit. 1921-ben, az *Erdélyi Estek* műsor számára a *Székely Himnusz* szerzője, Csanády György rendező felkérésére fogalmazta meg *A székely művelődés története* című írását. Kelemen Lajos nyári szünidejében fogalmazott levelében visszaigazolta, hogy az otthoniak szempontjából helyes úton jár. „Mind a két cikket¹⁰¹ azzal az érzéssel tettem le a kezemből, hogy egy nagy tartozásnak egy részlete legalább most mára törlesztődött. Finály méltatásának elmaradása az EME jubileumi emlékkönyvéből fájdalmas, dissonáns hiányosság volt. Most legalább itt a hiány pótlódott. Póstáról pedig igazán csak tanítványai írhatnak úgy, hogy működését megérthessék. Nehány rugóját az ő működésének és elhatározásának is csak mostani cikkedből értettem egészen meg. [...] Ami a folyóiratod cikkeit illeti: én egyenesen helyeslem, hogy helyi és vidéki vonatkozású cikkeket adtok. Hiszen ez a nevelés és érdeklődéskeltés egyik módja és eszköze. [...] Az Erdélyi Múzeumnak is ma majdnem azok a legbecsesebb cikkei, melyek Erdélyről s Erdélyből szólnak.”¹⁰²

Buday Árpádnak a Szegeden megfogalmazott, de Erdélyről szóló írásai mára sem veszítettek forrásértékükből és jelentőségükből. Ezek közé tartozik *A román konkordátum*, me-

lyet a sokatmondó Transylvanus Bujdosó álnéven írt. A történelmi háttér bemutatásával ismertette a Románia és a Vatikán közötti államszerződést. Protestánsként nem katolikus, hanem olyan magyar ügynek tekintette, melyben a tollát a „szent együttérzés” összekötő ereje vezette.¹⁰³ Az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel többször is foglalkozott. Áttelepülése évében jelent meg az EME történetének legnehezebb, az impériumváltozás utáni öt esztendejét bemutató értekezése.¹⁰⁴ Buday egy másik alkalommal Kántor Lajos – Kelemen Lajos témával kapcsolatos tanulmányaira épülő – összegzése¹⁰⁵ kapcsán ismertette a tudományos egyesület múltját és jelenét. Nemcsak az akkori, a mai helyzet jellemzésére is találó egyik félmondata: „A küzdelem folyik.”¹⁰⁶ Az *Erdély és a Regát* írásában a két terrén románságának mentalitásbeli különbözőségére hívta fel a figyelmet, mely „a két terület népének eltérő történeti fejlődéséből keletkezett.” Az „áthidalhatatlan különbség” megszűnhet, ha „az ókirályságbelie erkölcsök még jobban meghódítják Erdélyt.”¹⁰⁷ Figyelemre méltó Budaynak Domokos Pál Péter *A moldvai magyarság* című könyvéről készített recenziója, melyben azt írta, hogy a szerző „nagyon értékes munkát végzett a magyar nemzet és a tudomány számára egyaránt. Műve megérdemli, hogy minden magát valamire tartó magyar ember ismerje.”¹⁰⁸ A fontos írások közé sorolhatjuk az enyedi

¹⁰⁰ KMRÖL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1927. június 20.

¹⁰¹ Kelemen Lajos a levelében Buday Finály Henrikről és Pósta Béláról írt nekrológiára utal (BUDAY 1925a, 5–17; BUDAY 1925c, 2–4.)

¹⁰² MNL R 343 Kelemen Lajos által írt levelek: Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Doboka, 1925. július 14.

¹⁰³ TRANSYLVANUS BUJDOSÓ 1929, 522.

¹⁰⁴ BUDAY 1924. Időrendbeli folytatása KÁNTOR 1930a.

¹⁰⁵ A szerző neve a lapalji jegyzetben Kántor Lajos helyett Kelemen Lajos névformában jelent meg (KÁNTOR 1930b).

¹⁰⁶ BUDAY 1930, 116.

¹⁰⁷ BUDAY 1931b, 73.

¹⁰⁸ BUDAY 1932a, 317–318.

9. kép. A Buday család otthonában. Szeged, 1927 (B. Á. HA.)

Fig. 9. The Buday family in its home. Szeged, 1927

jellemképek felmutatását a „cudar időkben,” akik „világító fáklyáink,” reménységet nyújtó, példaadó, követésre méltó személyiségek.¹⁰⁹

Voltak olyan témák, melyeket nem lehetett volna a hozzá tartozó, magyarázó igazságtartalommal Romániában megtorlás nélkül megjelentetni.¹¹⁰ A tabudöntögető témákkal foglalkozó munkái közé tartozik a *Van-e alapja a dáció-román kontinuitás elméletének?* című tanulmánya. A napjainkig élő vélekedésről, mely szerint „a mai románok nem mások, mint a dáciai őslakosságnak a római telepésekkel történt összeolvadásából, a mai Erdély földjén keletkezett, megszakítás nélkül ott lakó és onnan elterjedt neolatin nép,” határozottan leszögezte, hogy „az ábrándok kódéba foszlik.”¹¹¹ Az *Erdély földjének római kora* című munkájában nyíltan fogalmazta meg: „kétségtelen tény, hogy Erdélyben minden feltétele hiányzott a neolatin román nyelv és nép kialakulásának.”¹¹² Külön ki kell emelni azt a recenzióját, melyet Onisifor Ghibu *Dacia superior egyeteme* című könyvéről írt. Imponáló tudással és logikával rendre cáfolta a magyar történetírással azóta is összeférhetetlen állításokat.¹¹³ A címbeli elnevezés Vasile Pârvan akadémikusnak, az Országos Régészeti Múzeum igazgatójának a nyelvi találmánya, aki a kolozsvári, 1919-ben I. Ferdinándról elkeresztelt román egyetemet így becézte. Onisifor Ghibu a nagyszebeni központú Erdélyi Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent al Transilvaniei) egykori közoktatásügyi államtitkára, majd az általa (is) elkommunizált kolozsvári egyetem neveléstudományi (!) tanára lett. Nagy „magyarfaló” hírében állt, aki főleg a római katolikus egyház, azon belül az Erdélyi Római Katolikus Státus és a piaristák ellen vívott ádáz csatákat, ennek ellenére a Szentegyház utcai Státuspaloták egyikében bérelt lakást. Buday Árpád ismertetésében kiemelte a szerzőnek az egyetem átvételének időpontjával kapcsolatos egyik beismerő mondatát, ugyanis akkor

¹⁰⁹ BUDAY 1933a, 3–5; BUDAY 1933b, 2–3.

¹¹⁰ A román Közoktatásügyi Minisztérium kolozsvári államtitkársága által 22.924/1922. Sec. VI. szám alatt engedélyezett, az ókort tárgyaló egyetemes történelem tankönyvének *Hazánk földje a római uralom korában* címen írt függelékében még így kellett fogalmaznia: „A tudósok egy része már régen megállapította, hogy a Dunától északra feküdt Dacia területén a római telepített lakosság nagy része visszamaradt, s ezeknek az ősi lakossággal való összeolvadásából keletkezett a mai román nyelv és nép” (BUDAY 1922a, 246).

¹¹¹ BUDAY 1925b, 136.

¹¹² BUDAY 1936, 5.

¹¹³ BUDAY 1931a.

10. kép. Buday Árpádné leányával, Margittal. Szeged, 1930 karácsonya (B. Á. HA.)
Fig. 10. Mrs. Árpád Buday with her daughter Margit. Szeged, Christmas of 1930

11. kép. Buday Árpád szamárháton. Hagia Triada, Kréta, 1933. május (B. Á. HA.)
Fig. 11. Árpád Buday riding a donkey. Hagia Triada, Crete, May 1933

„Erdély helyzete még távolról sem volt tisztázva.”¹¹⁴ Az ilyen politikai jellegű, otthon megoldhatatlan szakmai feladatok tisztázásáért hálások voltak erdélyi barátai, így Kelemen Lajos, aki jól ismerte Ghibu professzor sovén alapállású, előítéletes, nehéz természetű. Erre utalt levelében: „Legelsőbben hálásan köszönöm a nekem megküldött különlenyomatot. Örömmel olvastam el, s elvitte s elolvasta Gyalui [Farkas] is. Jó, hogy van, aki védje a mi igazságunkat ott is, ahol nincs módjában üldözni jóakaróinknak az írókat, mint itt, hol Ghibu úr nagyérdemű szerzésű volt »államférfiú« jóvoltából a tavaly az erdélyi magyar népművészetről tartott igazán jámbor előadásomért is megintetett, azzal, hogy én ezzel »agresszív« részt veszek egy olyan egyesület működésében, mely az egyetemen harcban áll és ezzel államellenes magatartást tanúsít.”¹¹⁵

Különös figyelmet szentelt az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem egykori épületében működő, I. Ferdinánd királyról elnevezett román egyetemnek, melyet a „kultúrfölény” szempontjából vizsgált. Három felfogást állított fel, az elsőbe azokat sorolta, akik szerint ez egy örök érvényű törvényszerűség, a másodikba azokat, akik ezt csupán pártpolitikai hadakozási formának tekintették. A harmadik felfogáshoz tartozva a kultúrfölényt létező állapotnak tartotta, melyet a román egyetem az 1930/1931. tanévről szóló évkönyve adatainak elemzésével támasztott alá. A jövőre való tekintettel kifejtette, hogy mind a három felfogáshoz tartozónak igyekeznie kell, nehogy „hátramaradás” alakulhasson ki.¹¹⁶ A témával később is foglalkozott, de írása nem jelent meg. Részlet a *Magyar Szemle* szerkesztőjének leveléből: „Mélyen tisztelt Professzor Ur, december 3.-i soraira legyen szabad jelentenem, hogy a kolozsvári egyetemről szóló rendkívül érdekes cikkét megkaptam, azt szerettem volna dec. 1.-i számunkban elhelyezni, azonban anyagtorlódás miatt nem sikerült, remélem, hogy január 1.-n ki tudom hozni.”¹¹⁷

Buday Árpád egyik, ugyancsak érdemi írása keletkezésének a körülményei Kelemen Lajosnak írt leveléből tudhatók, hogy „Lukinich kért egy cikket Erdély művészettörténeti jelentőségéről.”¹¹⁸ Jelezte, hogy a Budapesten kiadott *Nagyenyedi album*ban megjelent tanulmányáról a legnagyobb érdeklődéssel Kelemen Lajos kritikáját várja. „Sajnálom, hogy Erdély művészettörténeti jelentőségét nem olvastad: én ebben a kérdésben Téged tartalak a legilletékesebb bírálónak s nem minden izgalom nélkül vártam s várom elfogulatlan véleményedet.”¹¹⁹ A várva várt megítélés szerencsésen meg is érkezett, ami fellelkesítette a tanulmány szerzőjét. Buday Árpád ennek így adott hangot: „Köszönöm szépen a cikkemre tett megjegyzéseidet. [...] Az enyedi kollégium iránti hálám, meg az, hogy itt még annyit sem tudnak, mint én erről a kérdésről – adtak merészséget, hogy ilyen körülmények között is vállaljam a munkát. Ha Te mégis még egy Minerva-füzetre is méltónak tartanád bizonyos átdolgozással, az sokkal több annál, amire én taksálom.”¹²⁰ Tanulmánya lényegi megfogalmazásait és végkövetkeztetését sem lehetett volna erdélyi kiadványban olvasni. „Erdély – a bevezetőben érintett értelemben – a művészetek szabad földje, s ennek a szabadságnak az utolsó ezer esztendőben magyar az alapozása.”¹²¹

A történelmi és politikai helyzet következtében bizonyos, hogy Buday Árpád tervezett ásatásaiából, kutatásaiból, feldolgozásaiból több, ami elmaradt, mint ami megvalósult. Régészeti elképzeléseit így emlegette Kelemen Lajosnak írt levelében: A tihói várnak és „a porulissumi tábornak a feltárása végtelen fontos lett volna. Az utóbbi nemcsak római, de magyar szempontból is, mert kétségtelen, hogy a meszesi kolostor ott volt, mint az 1914. évi ásatások mutatták. [...] A Rákóczy-sáncot nem ismerem. Én 1914 nyarán a brédi patakig jutottam el. A szemközt levő oldalon – „Mănăstirea” – eredménytelenül kutattam. Ha csak ezeket veszem számba, máris megszakad a szívem, hogy milyen gyönyörű terrénumtól kellett megválnom. S hol van még az északi határ, a Hargita-limes, a Feketeügy, s Hunyad?! Valóban elég lett volna egy emberéltre tanítványaimmal együtt.”¹²²

Erdélyi elkötelezettsége okán bizalmas, a politikához közel álló feladatot is kapott. Barabás Endre, az Erdélyből 1919-ben kiutasított egykori tanár, a Bocskay Szövetségként megalakult, majd Népies Irodalmi Társaság néven bejegyzett, a kisebbségi oktatást segítő szervezet főigazgatójaként

¹¹⁴ BUDAY 1931a.

¹¹⁵ MNL R 343. Kelemen Lajos által írt levelek: Kelemen Lajos levele Buday Árpádnak. Kolozsvár, 1930. január 16.

¹¹⁶ BUDAY 1932b.

¹¹⁷ B. Á. HA. Szekfű Gyula levele Buday Árpádnak. Budapest, 1935. december 4.

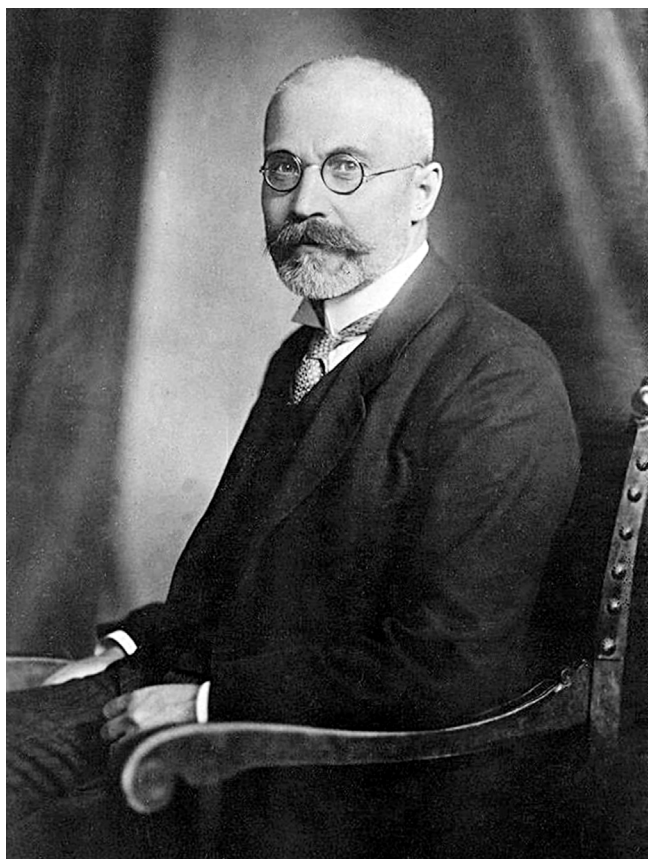
¹¹⁸ KMROL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. február 6.

¹¹⁹ KMROL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1926. október 30.

¹²⁰ KMROL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1927. január 31.

¹²¹ KMROL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1927. január 31.

¹²² KMROL KLIvt Fond 593. Buday Árpád levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1928. szeptember 21–22.

12. kép. Buday Árpád, a szegedi egyetem
Archaeologiai Intézetének vezetője.
Szeged, 1936 (B. Á. HA.)

Fig. 12. Árpád Buday, Head of the Institute of
Archaeology of the University of Szeged.
Szeged, 1936

kereste fel levelében. Bizalmasan tájékoztatta, hogy „sikerült 14 felekezeti magyar tanárt és tanítót felhozatnunk, akiknek túlnyomó része csak most látja először az anyaországot, Magyarországot... Alkalmat kívánunk adni nekik, hogy Budapesten kívül még három hazai várost is megismerjenek, köztük Szegedet is.” A „rabtestvéreink” ottani kétnapos programja megtervezéséhez és kivitelezéséhez „szükségünk lenne egy lelkes vezetőre.”¹²³

Erdély iránti elkötelezettségét jól ismerte a fiatalabb nemzedék is, erre utal a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE) vezetőinek levele. „Mély tisztelettel értesítjük Méltóságodat, hogy Egyesületünk f. hó 25-én tartott rendes évi tisztújító-közyűlésén ismét Méltóságodat választottuk meg tanár-elnökünké.”¹²⁴

A szülőföldjét kényszerűségből elhagyó, tervei nagy részét szükségszerűségből feladó, tehetséges, történésznek indult Kálmán fia halálával sújtott és súlyos betegségétől elgyengült Buday Árpád időnap előtt elhunyt.¹²⁵ A magyarországi és az erdélyi lapokban egyaránt nagy részvéttel búcsúztatták. A lelkéhez legközelebb álló mondatot Kristóf György fogalmazhatta meg. „Szegedre történő távozását is veszteségként emlegettük sokan a közelben és távolban élő romániai magyarok. Korai örökkévalóságba távozása pedig, a végleges és teljes veszteség az egyetemes magyar szellemi életnek fájdalma és gyásza. De a veszteség

elsősorban a miénk, mert Buday Árpád is elsősorban a miénk volt.”¹²⁶ Hasonló gondolatattal kondoleált Györffy István botanikus, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytarának volt igazgatója. „Igaz fájó szívvel – ismétlem: Erdélyt is siratom Benne.”¹²⁷

A bánattól lesújtott családnak az egész magyar tudományosságot ért veszteség miatt Kelemen Lajos is részvétet nyilvánított. Levele magyarázatul szolgálhat, miért helyeztem a figyelem középpontjába kettőjük írásbeli diskurzusát. „Az én kedves, drága jó Árpád barátommal több mint 38 év emlékei s legszebb korunk közös munkái, küzdelmei, örömei, utóbb a gondok, bánatok, aggodalmak és fájdalmak közössége fűzött meleg és szent barátságba. A barátság a megpróbáltatások tüzeiben tisztul, mint az arany, s Isten és emberek előtt elmondhatom, hogy életünk legnehezebb éveiben, 1918 telétől 1924-ig soha senkivel nem voltam lelkileg jobban összeforrvá, mint Vele és soha az élet leglényegesebb kérdéseiben senkivel nem gondolkoztam hajszálalig annyira egyenlően, mint Vele. A legsúlyosabb és legkényesebb ügyekben, külön gondolkozva, mindig oly egyenlő eredményre s megállapodásra jutottunk, hogy köztünk ily kérdésekben nemcsak vita, de még eltérés se volt. Milyen megnyugvás volt nekem ilyenkor látni, hogy az ő becsületes lelke, józan és a valóságot és lehetőt ismerő és kereső esze mindig azt az eredményt látta, amit én! Mennyire fáj, midőn elmentek Méltóságos asszonnyal innen – s mégis teljes megnyugvással néztem ezt a nekem oly fájó veszteséget

¹²³ A boríték hátoldalán Buday Árpád megjegyzése, aki külföldi útja miatt a feladatra Tunyogi Csapó János reál gimnáziumi igazgatót ajánlotta (B. Á. HA. Barabás Endre levele Buday Árpádnak a NIT fejléces levélpapírján és a KÜLFÖLDIEK KÖL-LÉGIUMA körpecsétjével. Budapest, 1935. július 16.).

¹²⁴ B. Á. HA. Eperjesy András főtitkár és dr. Kristály Jenő elnök levele Buday Árpádnak a SZEFE fejléces levélpapírján. Szeged, 1935. október 26.

¹²⁵ B. Á. HA. 440 „A” halotti anyakönyvi kivonat. Szeged, 1937. április 30.

¹²⁶ KRISTÓF 1937, 11.

¹²⁷ B. Á. HA. Györffy István levele Buday Árpádnak. Szeged, 1937. április 8.

is – mert tudtam, hogy Árpád helyzete más, mint az enyém s ott többet használhat a köznek, családjának s gyermekei jövőjének, mint itt. [...] Kedves jó Méltóságos Asszonnyal és gyermekeivel együtt siratom őt s nekem, midőn lelkemből jövő együttérzésem, részvétemet fejezem ki, nagyon nehéz a vigasztalás szavait keresnem, mert azokra Érte nekem is szükségem van. Együtt siratom őt Övéivel és soha se felejttem lelke jóságát, tisztaságát, jóakarátát, minden jó ügyben segíteni szerető buzgóságát és hálás szívét mindazok iránt, kik Hozzá jók voltak.”¹²⁸ A család nevében Buday György válaszolt. Betűkből metszett mondatai egy modern ballada hangvételt keltették. „Könnyezve olvastuk jószágos sorait, melyeket szegény Édesapám halála alkalmából írt, s amelyek, ha korábban nem is tudtuk volna, most bizonyítottak volna meg bennünket a felől, hogy Lajos Bátyám Édesapánknak legrégibb és legjobb barátja. [...] Mióta itt kint élünk Magyarországon, azóta is – jól emlékszem – mindig milyen esemény volt Apám számára, mikor Lajos Bácsi jegyzéknek is beillő levélkötegei megérkeztek volt és emlékszem, hogy hányszor olvasott fel belőlük részeket az Apám, egyrészt a maga gyönyörűségére, másrészt hogy reáneveljen bennünket arra a tiszta emberi és székely gondolkozásra, mely ezeket a leveleket és egész barátságukat áthatotta.”¹²⁹

Kelemen Lajos az előbbieken említett kondoleáló levelét ezzel a mondattal zárta. „Az itteni öreg temető egy sírkövén olvastam e sorokat: »Akit övéi emlegetnek / Nem halt meg, csak elköltözött. / Az hal meg csak, kit elfelednek.« Ő örökre él közöttünk, családjá, barátai, ismerősei lelkében s művei útján azután is, mikor mi már rég az örökkévalóság mérhetetlen vizein utazunk.”¹³⁰ Az idézet igazságtartalmának egyik legjobb bizonyítéka a 2017-es Buday-émlékévben megrendezett szegedi konferencia.

FORRÁSOK

B. Á. HA.

Buday Árpád hagyatéka, Sas Péter irodalom- és művelődéstörténész kezelésében, Budapest.

KMRÖL KLLvt 593.

A Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kelemen Lajos személyes gyűjteménye, Kolozsvár.

MNL R 343.

Magyar Nemzeti Levéltár, 1526 Utáni Gyűjtemény, Kelemen Lajos által írt levelek, Budapest

MTA Kt. Ms 5160/703.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Márki Sándor levelezése, Budapest.

IRODALOM

APÁTHY I.

1920 Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle* 3. 2–3. 147–176.

BIRÓ V.

1942 Vajda Gyula (1843–1909). In: Balanyi Gy. (szerk.): *Magyar piaristák a 19. és 20. században*. Budapest, 235–241.

BORBÉLY I.

1929 *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság alapszabálya, ügyrendje és tagjainak névsora*. Cluj–Kolozsvár.

¹²⁸ B. Á. HA. Kelemen Lajos levele Buday Árpádnénak. Kolozsvár, 1937. április 13.

¹²⁹ KMRÖL KLLvt Fond 593. Buday György levele Kelemen Lajosnak. Szeged, 1937. április 18.

¹³⁰ B. Á. HA. Kelemen Lajos levele Buday Árpádnénak. Kolozsvár, 1937. április 13.

BUDAY Á.

- 1907 *A Fratres Arvales Collegiuma*. Kolozsvár.
- 1910 A római limes Németországban. Tanulmányúti beszámoló. *Dolgozatok* 1. 1–117.
- 1911a A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége. *Erdélyi Múzeum dési vándorgyűlésének emlékkönyve*. 9–22.
- 1911b Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez. *Dolgozatok* 2. 260–270.
- 1914 *Római felirattan*. Kolozsvár.
- 1916a Szórványos római kori emlékek Erdélyből. *Dolgozatok* 7. 27–91.
- 1916b Néhány szó római provinciális problémákról. *Dolgozatok* 7. 1–18.
- 1922a *Egyetemes történelem a magyar tannyelvű középiskolák felső osztályai számára, I. Az ókor*. Cluj–Kolozsvár.
- 1922b Mi lesz Erdély műemlékeivel? *Ellenzék* 43. 110. (1922. május 17.) 3.
- 1922c Az erdélyi szellem. *Pásztortűz* 8. 1. 326–334.
- 1922d Buday Árpád életrajza. Az Erdélyi Irodalmi Társaság új tagjai. *Vasárnap* 2. 51. 8–9.
- 1924 Az Erdélyi Múzeumegyesület utolsó öt éve: (1919–1923). *EISz* 2. 151–156.
- 1925a Dr. Pósta Béla (1863–1919). *DolgSzeg* 1. 5–17.
- 1925b Van-e alapja a dákok-román kontinuitás elméletének? In: Lukinich I. (szerk.): *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 127–137.
- 1926a Erdély művészettörténeti jelentősége. In: Lukinich I. (szerk.): *Nagyenyedi album*. Budapest, 49–78.
- 1926b Az u. n. thrák lovasisten problémája. *DolgSzeg* 2. 1–55.
- 1927 Reinbold Ignác önéletírása. *EISz* 4. 2. 173–186.
- 1928 Az u. n. thrák lovasisten problémája II. *DolgSzeg* 4. 1–88.
- 1929a Széljegyzetek egy régészeti cikkekre. *DolgSzeg* 5. 176–188.
- 1929c A magyarföldi limeskutatások. *ArchÉrt* 43. 58–67.
- 1930 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létkérdései. *Magyar Szemle* 37. 112–116.
- 1931a *Dacia superior egyeteme*. *Ghibu Onisifor könyve*. JBTK 9. Budapest.
- 1931b Erdély és a Regát. *Széphalom* 3–4. 67–73.
- 1932a Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. *Debreceni Szemle* 8. 58. 317–318.
- 1932b Erdélyi dolgok II. A mai kolozsvári egyetem. *Magyar Szemle* 3. 59. 269–274.
- 1933a Enyedi jellemképek. *Egyházi Híradó* 12. 1. (1933. január 7.) 3–5
- 1933b Enyedi jellemképek. *Egyházi Híradó* 12. 2. (1933. január 14.) 2–3.
- 1934 A dipyloni temető halotti lakomás síremléke. *DolgSzeg* 9–10. 166–174.
- 1936 Erdély földjének római kora. In: Asztalos M. (szerk.): *Történeti Erdély*. JBTK 27. Budapest. 129–147.

ELLENZÉK

- 1919 Pósta Béla dr. halála. *Ellenzék* 40. (1919. április 18.) 3.
- 1920 Buday Árpád és Roska Márton egyetemi tanárokat felmentették. *Ellenzék* 41. 110. (1920. május 27.) 3.
- 1922 Bizonytalan a Mátyás-szobor sorsa. *Ellenzék* 43. 106. (1922. május 12.) 2.

ERDÉLYI P.

- 1906 Idősb Herepey Károly (1817–1906). *ErdMúz* 23. 404–405.

FERENCZI I.

- 1999 Pósta Béla, a múzeumszervező tudós. *ErdMúz* 61. 56–63.

GYALUI F.

- 2013 *Emlékirataim (1914–1921)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta Sas P. Kolozsvár.

GYÖRGY L. (szerk.)

- 1927 *Márki emlékkönyv. Márki Sándor halálának második fordulójára*. Cluj–Kolozsvár.

HÉTFŐI UJSÁG

- 1924 Dr. Buday Árpád Szegedre költözik. A szegedi egyetem régészeti tanszékének rendes tanárává nevezték ki. *Hétfői Ujság* 3. 31. (1924. augusztus 4.) 2.

KÁNTOR L.

- 1930a Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1924-től napjainkig. *ErdMúz* 35. 1–17.
1930b *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái*. ETF 23. Lugos.

KELEMEN L.

- 1924 Buday Árpád dr. *Pásztortűz* 10. 13. 117–118.
1956 Štefan Kovács (1880–1955). *SCIIVA* 7. 1. 177–179.
2009 *Művelődéstörténeti tanulmányok II.* Szerk. Sas P. Kolozsvár.
2018 *Napló II. (1921–1938)*. Szerk. Sas P. Kolozsvár.

KNIEZSA I.

- 1936 Szádeczky-Kardoss Lajos. *Századok* 70. 125–128.

KÓS K.

- 2014 Magyarország kikéri a Mátyás-szobrot. In: Sas P. (szerk.): *Kós Károly publicisztikája*. Csíkszereda. 123.

KRISTÓF Gy.

- 1937 Emléksorok Buday Árpád halálára... *Keleti Ujság* 20. 84. (1937. április 12.) 11.

MAGYAR NÉP

- 1924 Távozó magyar tudósok. *Magyar Nép* 37. (1924. szeptember 13.) 3.

OROSZLÁN Z.

- 1937 Buday Árpád (1879–1937). *Protestáns Szemle* 46. 6. 369–371.

PÓSTA B.

- 1914 Az érem- és régiségtár jelentése. *EMEÉ.* 32–41.
1915 Létay Balázs 1888–1914. *Dolgozatok* 6. 131–132.

REMÉNYIK S.

- 1933 Önkritika, vagy szellemi masochizmus? *Pásztortűz* 19. 7. 124–125.

RMIL

- 1981a Bodrogi János. In: Balogh E. (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. Bukarest, 254–255.
1981b Ferenczi Sándor. In: Balogh E. (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. Bukarest, 573–574.
1994 Márki Sándor. In: Dávid Gy. (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, III. Bukarest, 473–474.
2010 Sándor Imre. In: Dávid Gy. (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V/1. Bukarest–Kolozsvár, 52–54.

ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉG SÉRELMEI

- 1922 *A romániai magyar kisebbség sérelmei. Tekintettel a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között Párisban, 1919. december hó 9-én kötött kisebbségek védelméről szóló szerződésre. I. (1919–1922)*. Budapest.

SAS P.

- 1999 Herepei János, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (1938–1945). In: Kiss A. – Kovács Kiss Gy. – Pozsony F. (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, 481–497.
- 2003 Buday Árpád kolozsvári évei. In: Pál-Antal S. – Sipos G. – W. Kovács A. – Wolf R. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 487–509.
- 2009 *Erdély legendás levéltárosa. Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*. Kisebbségkutatás könyvek. Budapest.

CS. SEBESTYÉN K.

- 1925 A szegedi Szent Demeter-templom bontása. *DolgSzeg* 1. 61–73.

TRANSYLVANUS BUJDOSÓ (Buday Á. álneve)

- 1929 A román konkordátum. *Protestáns Szemle* 38. 8. 522–532.

VINCZE Z.

- 2005 Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója. *Honismeret* 33. 5. 7–16.

THE ROLE OF THE MOTHERLAND IN ÁRPÁD BUDAY'S WORKS (Summary)

Students of the archaeological school of Cluj continued the work of their professor Béla Pósta, the director of the Collection of Coins and Antiquities of the Transylvanian National Museum. Árpád Buday specializing in provincial Roman archeology, classical archeology and Roman *limes* wrote that 'the memory of the Hungarian past of Transylvania must be saved with all our strength'.

In 1919, the Transylvanian Museum Association entrusted Árpád Buday with the leadership of the Collection of Coins and Antiquities of the Transylvanian National Museum. During the Roman occupation and after the withdrawal of the Cluj-Napoca University, he had to focus on promoting the science as lecturer. In 1924, in his professional position, he accepted the request of Franz Joseph University, moved to Szeged, and became the chair of the Archaeological Department. He was the editor of the journal *Dolgozatok* ('Studies') of the Franz Joseph University's Institute of Archaeology.

His separation from his motherland was only physical, his spirit stayed almost always at home. His correspondence with his friends – primarily with Lajos Kelemen, György Kristóf, Márton Roska, and Lajos György – helped to preserve spiritual relationship.

Árpád Buday's writings dedicated to Transylvania in Szeged have not lost their value and significance today. They include the refutation of the studies on the operation of the Transylvanian Museum Association and the denial of the Daco-Romanian theory: 'Is there a basis for the theory of Daco-Romanian continuity?' and 'The Roman Age in Transylvania'.

In 1937, Árpád Buday, who had been forced to leave his homeland by necessity, died at the age of 58. In his condolence letter to the widow, Lajos Kelemen emphasised that 'only those die who do not continue to exist in the minds of the living'. One of the best proofs of the truthfulness of the quotation is the Szeged conference held in Buday Memorial Year 2017.